

שיטות ויסודות בד"ן תוספת שבת

הרב אייל גריינר *

מבוא

המקורות התלמודיים

המקורות המחייבים

המקורות השוללים

היחס בין המקורות

החקירות היסודיות

תוספת שבת - יציאה מן הספק או ענין עצמי

תוספת שבת - הארכת הקיים או תוספת

נפקא מינות הלכתיות

שיטת רב אחאי גאון

שיטת הרמב"ם

תוספת שבת ויו"ט - ניסיון ליישוב התמיהות

סיכום

מבוא

דורשי ה' זרע אברהם אוהבו, המאחרים לצאת מן השבת וממהרים לבוא¹.

שביתת המלאכה ביום השבת היא 'אות', אות זיכרון לעולם להביע אומר, כי האל היחיד הוא הבורא ומושל בכל. והנך בן אדם קרוא ונועד להיות עבד ה' בכל ועם הכל. השבת היא 'מועד', מועד קבוע ומויעד בזמן, יום גבוה ונישא משאר הימים, יום אשר יקראך להתפתחות וכשרון חיך².

השבת קבועה וקיימת מששת ימי בראשית, ונבראה עם תום מלאכת הבריאה. אין היא נתונה לרצונו ולהחלטתו של היהודי. אולם יש נקודת בחירה אחת והיא האמורה בפזמון - תוספת שבת בכניסתה וביציאתה. במאמר זה ננסה לבחון את משמעות דין "תוספת שבת" על היבטי

* מכל מלמדי השכלתי ומתלמידי יותר מכולם' – מאמרי זה לא היה מגיע למכבשי הדפוס אילולי תלמידי היקרים: ארז דיאמנט, שילה הלוי, עופר קליין, אבישי שוורץ, שי נמט, תומר סגל, ירון מזוז, משה עמוס ואמיר דידוביץ', שנטלו על שכמם את המלאכה לנפות, לברר ולהגיש את הדברים תוך דיון ובידור כל פרט במאמר. "שלי ושלכם – שלהם הוא".

1. מתוך זמירות של ערב שבת, "כל מקדש שביעי", חיברו רבי משה.

2. ר' שמשון רפאל הירש, חורב, עמוד 70.

השונים, מתוך התבוננות במקורות הדין בחז"ל, בספרות הגאונים ובפסקי הראשונים, עד לניסיון לחשוף ולו במעט מרובדיו הפנימיים של דין זה בפרט ושל השבת בכלל³.

המקורות התלמודיים

דין תוספת שבת נידון בכמה סוגיות, מהם המחייבים דין זה, ומהם השוללים דין זה. נפרטם ע"פ חלוקה זו ונעמוד על ההבדלים הקיימים בכל סוגיא.

המקורות המחייבים

המקור הראשון הינו במסכת יומא⁴:

יעניתם את נפשתיכם בתשעה לחודש, יכול יתחיל ויתענה בתשעה - תלמוד לומר בערב. אי בערב, יכול משתחשך - תלמוד לומר 'בתשעה'. הא כיצד? מתחיל ומתענה מבעוד יום. מכאן שמוסיפין מחול על הקודש. ואין לי אלא בכניסתו, ביציאתו מניין? תלמוד לומר 'מערב עד ערב'. ואין לי אלא יום הכפורים, שבתות מניין? תלמוד לומר 'ושבתו'. אין לי אלא שבתות, ימים טובים מניין? תלמוד לומר 'שבתכם'. הא כיצד? כל מקום שנאמר שבות מוסיפין מחול על הקודש.

בגמרא אנו רואים שיסוד תוספת שבת הינו דין תוספת יוהכ"פ ומריבוי המילים בפרשה זו תלמד דין תוספת גם לשבתות וימים טובים.

בהמשך הגמרא מופיעה דעת תנא אחר:

ותנא דעצם עצם, האי 'בתשעה לחודש' מאי עביד ליה? - מיבעי ליה לכדתני חייא בר רב מדיפתי. דתני חייא בר רב מדיפתי: יעניתם את נפשתיכם בתשעה' וכי בתשעה מתענין? והלא בעשור מתענין! אלא לומר לך: כל האוכל ושותה בתשיעי - מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי.

כוונת הגמרא לשאול על דעת התנא המובאת לעיל הסבור שמן הייתור של "בעצם היום הזה" למדים שעל "יעיצומו של יום אתה ענוש כרת ואינו ענוש כרת על תוספת מלאכה", מה הוא למד מהביטוי "בתשעה לחודש"? ועל כך משיבה הגמרא שתנא זה לומד מכאן שכל האוכל בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי. בעצם דעתו של תנא זה האם למסקנה הוא סבור כי ישנו דין תוספת ורק נחלק על מקור הלימוד לדין זה, או שמא אין לדעתו תוספת כלל, ישנה מחלוקת ראשונים, שעוד ניגע בה בהמשך המאמר.

הסוגיא במסכת ראש השנה

בסוגיא המקבילה במסכת ראש השנה⁵ מובאת גם דעתו של רבי עקיבא שלומד את דין תוספת שבת מהפסוק "בחריש ובקציר תשבות" וגם על דעתו הקשתה הגמרא: "האי בתשעה מאי

3. אין במאמרי זה התייחסות לתוספת שבת ביציאתה, והדברים קובעים ברכה לעצמם.

4. דף פ"א ע"ב.

5. דף ט' ע"א.

עביד ליהו"י ואף שם מופיעה מחלוקת ראשונים בהבנת דעת רבי עקיבא בדין תוספת שבת האם היא מדאורייתא או מדרבנן.⁶

הגמרא במסכת ביצה:

בסוגיא שבמסכת ביצה נראית תוספת משמעותית לדיון בדבר תוספת שבת וזה לשון הגמרא שם:⁷

הנח להם לישראל, מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין. הכא נמי - הנח להם לישראל, מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין. והני מילי - בדרבנן, אבל בדאורייתא - לא. ולא היא, לא שנא בדאורייתא ולא שנא בדרבנן לא אמרינן להו ולא מידי, דהא תוספת יום הכפורים דאורייתא הוא, ואכלי ושתו עד שחשכה ולא אמרינן להו ולא מידי.

מתוך דברי הגמרא משמע שדין תוספת יוהכ"פ הוא מדאורייתא ומזה משמע, לכאורה, שאף הלימוד מן הפסוקים שנעשה בסמוך לו אף הוא מדאורייתא. אם כן אין הכרח בדבר. מסוגיות גמרא אלו התומכות ומוכיחות את דין תוספת שבת, נעבור לסוגיות הנראות כשוללות דין זה.

המקורות השוללים

הגמרא במועד קטן:

במסכת מועד קטן ישנה סוגיא העוסקת בדין תוספת שביעית. הדיון בסוגיא הינו במקורות שעמדו לפני רבן גמליאל לבטל דין תוספת שביעית וזה לשונה:⁸

ורבי יוחנן אמר: רבן גמליאל ובית דינו מדאורייתא בטיל להו. מאי טעמא? גמר שבת שבת משבת בראשית, מה להלן היא אסורה, לפניך ולאחריה - מותרין.

מן הגמרא עולה בפשטות שלרבן גמליאל אין איסור בעשיית מלאכה קודם כניסת השבת ממש. לכאורה גמרא זו עומדת בסתירה לגמרות שציינו לעיל המורות על חיוב דין תוספת שבת.

מקור נוסף לעיון הוא הירושלמי:⁹

סמכו יששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך' מה ערב שבת בראשית את מותר לעשות מלאכה עד שתשקע החמה אף ערב שבתות שנים את מותר לעשות מלאכה עד שתשקע החמה.

מן הירושלמי רואים בעליל כמו מן הגמרא במועד קטן שאין דין תוספת שבת, בניגוד לסוגיות הקודמות. יש מקום אם כן לבחון מה היחס שבין הסוגיות.

היחס בין המקורות

את היחס והסתירה שבין שתי קבוצות המקורות ניתן לתרץ בשני מישורים שונים על פי הראשונים שעסקו בעניין.

א. הסוגיות חלוקות:

6. עיין שם תוד"ה "ור"ע האי ועניתם מאי עביד ליה".
7. דף ל' ע"א.
8. דף ד' ע"א.
9. מסכת שביעית פ"א ה"א.

באמת ישנה מחלוקות בין המקורות ולדעת רבן גמליאל ובית דינו אין דין תוספת שבת בכלל. אופן זה לבאר את היחס בין המקורות מצינו בתוספות¹⁰:
ועוד דרבן גמליאל בפרק קמא דמועד קטן לית ליה תוספת כלל.

על פי כיוון זה ניתן גם לומר, שזו דעת התנא "דעצם עצם" במסכת יומא¹¹, וכן דעת רבי עקיבא במסכת ראש השנה.

ב. הסוגיות אינן חלוקות:

ניתן אף לנסות ולהשוות את המקורות ולטעון שבעצם הדין אין מחלוקות בין הסוגיות ואז ישנם שני כיוונים אפשריים לבאר את מה שנראה כסתירה חזיתית בין המקורות.

1. **לכו"ע יש תוספת שבת** - ממילא המקור המרכזי לענין הינו הגמרא ביומא. נותר לבאר את הגמרא במסכת מועד קטן ובירושלמי שביעית. את הסוגיות הללו ניתן ליישב אם נעמוד על העובדה שענין ההשוואה בסוגיות הוא בין תוספת שבת לתוספת שביעית, כאשר גם לדעת רבן גמליאל ישנו דין של תוספת שבת, אולם תוספת זו הינה מועטה מבחינה כמותית, ולכן אין ללמוד ממנה על הצורך לקיים תוספת שביעית שהינה מרובה מבחינה כמותית. לכן לענין ההשוואה עם תוספת שביעית, "תוספת שבת" איננה נחשבת לתוספת משמעותית. דבר זה ניתן לראות בבירור בדברי התוספות¹²:

איכא למימר ההוא פורתא לא קא חשיב כיון דלא הוי אלא כל שהוא וכי ההוא שיעורא נמי יהא מודה רבן גמליאל דצריך להוסיף.

2. **תוספת חיובית מול תוספת שלילית**¹³ - ניתן לשייך לדין תוספת שבת שתי מגמות שונות:

א. יציאה מספק חילול שבת כתוצאה מחסרון היכולת לשער במדויק את תחילת זמן איסור מלאכה.

ב. תוספת חיובית מתוך רצון להאריך את קדושת השבת גם על ימי החול שלפניו.

לפי זה ניתן ליישם ולומר שלכו"ע אין דין תוספת שבת חיובית וכל מה שנאמר בגמרא ביומא הינו לגבי תוספת שבת שעניינה יציאה מן הספק. הגמרא במועד קטן שמדברת על רבן גמליאל ובית דינו דנה באי החיוב של תוספת שבת החיובית. מחסרון דין זה נלמד גם להתיר את דין תוספת שביעית ששם וודאי מדובר רק על תוספת חיובית, מפאת גודל התוספת. נראה שניתן לראות את הגישה הפרשנית הזו בתוך דברי הראב"ד¹⁴:

הקשה הראב"ד מהא דאמרינן במסכת יומא יעניתם את נפשותיכם בתשעה' מלמד שהוא מתחיל ומתענה מבעוד יום מכאן שמוסיפין מחול על הקודש, שבתות מנין? ת"ל 'תשבתו', ותירץ דהאי תוספת שמוסיפין מחול על הקודש אינו אלא בין השמשות שלהן שהוא אסור וצריך להפסיק מעט קודם בין השמשות כדי שלא יכנס לבית הספק אבל מן הודאי ושלא מחמת הספק לא אסרינן ליה ואילו הכא הוה אסרינן מעיקרא ואתא איהו ושרא.

10. ראש השנה, ט' ע"א, תוד"ה "ורבי עקיבא".

11. וכן פירש ה"מגיד משנה" בהלכות שביעית עשור פ"א ה"ו, ועוד נדון בדבריו.

12. מועד קטן ד' ע"א, ד"ה "מה להלך" ובירושלמי בפירוש "לב ירושלים".

13. בהמשך הרחבנו את היריעה בנושא זה, כאן עשינו שימוש בדברים אלו על מנת לבאר את היחס בין הסוגיות.

14. כפי שהם מובאים בתוספות הרא"ש על מועד קטן ד' ע"א.

מדבריו אנו למדים על שני המישורים בתוספת שבת: יציאה מן הספק ותוספת מן הודאי. ורבן גמליאל שסבר שאין תוספת שבת, התכוון לתוספת שבת מן הודאי. עד כאן עסקנו בהבאת המקורות התלמודיים וההשוואה שביניהם על פי כיוונים שונים. מכאן נעבור לעיין בד"ן תוספת שבת על פי החקירות היסודיות שיש לחקור בד"ן זה.

החקירות היסודיות

נדמה שבד"ן תוספת שבת יש לחקור כמה חקירות יסודיות, וננסה לעמוד עליהן, למצוא סמך להן בדברי ראשונים ואחרונים ונבחן מספר נפקא מינות העולות מן החקירות.

א. תוספת שבת - יציאה מן הספק או עניין עצמי?

בעצם תוספת שבת יש לחקור האם יש בד"ן זה עניין עצמי, להוסיף מן החול אל הקודש, מתוך החפץ להאריך את השבת, או שמא כל עניין התוספת הינו הרצון לצאת ידי חובת הספק של מועד כניסת שבת המדויק, והחשש מהכשלות באיסורי מלאכה. הדים לחקירה זו אנו מוצאים בכמה מדברי הראשונים ואף בדברי המדרש. נפרטם בקצרה על פי חלוקה זו.

תוספת שבת - יציאה מן הספק

דעת רשב"י במדרש¹⁵:

אמר ר' שמעון בן יוחאי בשר ודם שאינו יודע לא עתיו ולא רגעיו ולא שעותיו, הוא מוסיף מחול על הקודש, אבל הקב"ה שהוא יודע רגעיו ועתיו ושעותיו, נכנס בו כחוט השערה.

מן ההשוואה שעורך רשב"י במדרש בין האדם לקב"ה, עולה כי הוא רואה את הצורך של האדם להכניס את השבת קודם זמנה, כחסרונו של האדם לכוון עתיו ורגעיו, לרגע כניסת השבת המדויקת, מה שאין כן אצל הקב"ה. מדבריו עולה בפשטות התפיסה כי "תוספת השבת" נועדה להוציא אותנו מן הספק של זמן כניסת השבת המדויק. שיטת הראב"ד:

הגמרא במסכת מועד קטן¹⁶ דנה בביטול תוספת שביעית באמצעות ההשוואה לתוספת שבת שמוותרת לפנייה ולאחריה¹⁷. על גמרא זו מובאת דעת הראב"ד בתוספות הרא"ש¹⁸ וזה לשונו:

הקשה הראב"ד מהא דאמרינן במסכת יומא יענייתם את נפשותיכם בתשעה' מלמד שהוא מתחיל ומתענה מבעוד יום מכאן שמוסיפין מחול על הקודש, שבתות מניין תייל יתשבתו, ותירץ דהאי תוספת שמוסיפין מחול על הקודש אינו אלא בין השמשות שלהן שהוא אסור וצריך להפסיק מעט קודם בין השמשות (שלהן שהוא אסור) כדי שלא יכנס לבית הספק,

15. בראשית רבה פרשה י', ט', מובא גם ברש"י ב', ב'. ועיין בפירוש המהר"ו וה"יפה תואר" בביאור קושיית המדרש ותירוצו.

16. דף ד' ע"א.

17. עיין אודות גמרא זו בפרק הדין ב"מקורות השוללים".

18. דף ד' עמוד א' ד"ה "מה שבת בראשית".

אבל מן הודאי ושלא מחמת הספק לא אסרינן ליה ואילו הכא הוה אסרינן מעיקרא ואתא איהו ושרא.

מלשון הראב"ד מוכח שתוספת שבת הינה לצאת ידי חובת הספק, או כלשונו: "שלא יכנס לבית הספק". ועל פי יסוד זה בהבנת תוספת שבת מבאר הראב"ד את היחס בין הגמרא במועד קטן לגמרא ביומא.

תוספת שבת - ענין עצמי

שיטת הר"ן¹⁹:

ולי נראה, כיוון שצוה תורה תוספת, צריך להוסיף מחול על הקדש אי זה זמן, חוץ מן הזמן שהוא נזהר בו מן הספק, שאם לא כן, לא היה צריך להזהיר על תוספות.

מוכח מדברי הר"ן שלדעתו ציווי התורה על התוספת מוכרח להיות בגדר תוספת חיובית, מלבד הצורך להוסיף זמן על מנת לצאת מן הספק. ניתן לומר שהביאור בענין הוא שתוספת זאת על מנת לצאת ידי חובת הספק הינה חלק מחובת האדם בעצם ההמנעות מחילול שבת, ועל כך לא תצווה תורה באופן מיוחד ושונה מדין שמירת שבת הידוע. ממילא, סבור הר"ן שאם אנו מוצאים חיוב מיוחד עצמי על תוספת שבת, אין הוא מפאת הצורך לצאת ידי חובת הספק. מכאן נעבור לחקירה השנייה הנוגעת אף היא בעצם דין תוספת שבת.

ב. תוספת שבת - הארכת הקיים או תוספת?

יש מקום לדון באופי התוספת, וניתן לנסות ולאפיינה בשני מישורים שונים:

א. הארכת השבת - דין תוספת שבת "מותח" כביכול את השבת אל עבר יום שישי ומהווה חלק בלתי נפרד מגוף השבת.

ב. "חטיבה עצמית" - דין התוספת כשמה כן היא תוספת עצמית מנותקת מגוף השבת הרגילה, שמתקיימת על גביה. התייחסות מעניינת לחקירה זו אנו מוצאים בדברי הרשב"ץ בספרו²⁰:

שמא תאמר שהתוספת והעיקר הכל הוא נמנה אחד אי אפשר לומר כן שהרי זמנו של זה אינו זמנו של זה. ובתוספת אין בו אלא עשה. ובעיקר היום יש עשה ולא. וכיון שהכתוב חלקן ראוי למנות תוספת כל השביתות מצוה אחת שהרי הכתוב הוציא לכולן בציווי אחד 'מערב עד ערב תשבתו שבתכם'. והנה הרז"ל מונה בלאוין איסור תמץ לפני זמנו לאו אחד ואיסור תוך זמנו לאו אחד. ומה שמתזיק שזו היא מצוה מיוחדת נמנית ממה שהוצרכו בעלי התלמוד להוציא חיוב מהכתוב לנשים היא מריבוי 'האזרח' ואינן פטורות מטעם מצות עשה שהזמן גרמא כמו שהוא מוזכר בפרק 'הישן'. ואילו היה התוספת נגזר אחר עיקר היום לא היו צריכים לזה שהרי הן חייבות בשביתת עיקר היום.

הרי לנו התייחסות של אחד מן הראשונים, והכרעתו לצד שהתוספת הינה מצוה בפני עצמה ונפרדת מעצם קדושת השבת וראיותיו עימו.

חקירות אלו אינן חקירות בעלמא, אלא נוגעות לעצם הבנת דין התוספת. ויש להן אף השלכות הלכתיות ברורות כפי שנפרט בעזרת ה'.

19. דברי הר"ן מובאים ביצה ל' ע"א.

20. "זוהר הרקיע" לרבינו שמעון בן צמח דוראן, אות י"ט ד"ה "והשבת תשמור".

א. נפקא מינות הלכתיות

א. קידוש בזמן תוספת שבת:

מצינו מחלוקת בדברי התוספות בדין היכולת לקדש בזמן התוספת, וזה לשון התוספות²¹:

מקשינן אמאי איצטרך עד שתחשך פשיטא, ועוד דבגמרא גבי שבתות וימים טובים לא קתני ליה. ואומר הר"י מקורבי"ל דגבי מצה דזוקא בעינן עד שתחשך, כדתניא בתוספתא הפסח ומצה ומרור מצותן משתחשך, וטעמא משום דכתיב: יאכלו את הבשר בלילה הזה ומצה ומרור איתקשו לפסח אבל סעודת שבת וימים טובים מצי אכיל להו מבעוד יום כדאמר בפרק תפלת השחר: מתפלל אדם של שבת בערב שבת ואומר קידוש היום מבעוד יום ואומר מהרי' יחיאל דכי פריך בגמרא מאי איריא ערבי פסחים כו' לא מצי לשנויי דנקט ערבי פסחים משום דבעי למיתני עד שתחשך דכבר אשמעינן באיזהו מקומן דקתני הפסח אינו טאכל אלא בלילה והכא אגב אורחיה תנייה בקוצר ורבינו יהודה תירץ אפילו אי בעינן גבי שבתות וימים טובים עד שתחשך הכא איצטרך למיתני דאתא לאשמועינן דאע"ג דשחיטת פסחים מבעוד יום אינו טאכל מבעוד יום כשאר קדשים וכן יש בירושלמי בריש פירקין תני ערב שבת מן המנחה ולמעלה לא יטעום כלום עד שתחשך.

בתוספות אנו מוצאים מחלוקת בין רבינו יהודה לר"י מקורבי"ל האם ניתן לעשות קידוש בזמן של תוספת שבת. לדעת ר' יהודה לא ניתן לקדש עד שתחשך, ולעומתו סובר הר"י מקורבי"ל שניתן. ניתן לפרש את מחלוקתם בשאלה האם השבת הינה תוספת חיובית וככזאת חלים עליה כל דיני השבת וממילא יוצאים אף ידי חובה בקידוש, או שמא ענינה של תוספת שבת הינה היציאה מן הספק, ולכן אין שם שבת עליה ממש אלא חל בה רק איסור עשיית מלאכה. ניתן אף לומר שאולי מחלוקתם הינה באופן קיומה של התוספת, האם היא תוספת על גבי השבת, ולכן ניתן להבין שלא חלים עליה דיני שבת, או שמא היא הארכת השבת וככזאת ניתן גם לקדש בה.

ב. סעודת שבת בזמן התוספת:

כתב ה"ט"ז בהלכות לולב²²:

כתב רש"ל בתשובה סימן ס"ח שראה הג"ה בשם מהר"ר טעביל שלא היה אוכל בכניסת יום שמיני עצרת עד הלילה דא"כ היה צריך לברך לישב בסוכה כיוון דעדיין יום הוא וכתב רש"ל ראייה לזה מחמת ברכה לישב בסוכה דאם לא יאמר אותה זה אין ראוי דלמה יגרע ברכי מחוייבת נהי שהברכות אין מעכבות היינו דיעבד אבל לחיובי עצמו בברכה דהיינו לאכול בסוכה מבעוד יום ולא לאומרו עון גדול הוא וא"ל דכיוון דמוסיף מחול על הקודש א"כ עבר היום זה אינו.

וחלק עליו ה"ט"ז²³:

מ"מ אחוה דעתי שדברי הרב מאד תמוהין ואין הדעת סובלן דלמה גזר תענית בחינם משעת כניסת שמיני עצרת שהוא מבעוד יום והוא הכרח דתוספת מחול על הקודש הוא דאורייתא.

21. פסחים צ"ט ע"ב ד"ה "עד שתחשך".

22. ש"ע א"ח סימן תרס"ח ס"ק א' ד"ה "כתב רש"ל בתשובה".

23. שם.

אם כן מצינו מחלוקת בין הרש"ל לט"ז בשאלת היכולת לראות את זמן תוספת שמיני עצרת
 חלק מן היום לעניין סעודת החג.

וניתן לבאר שנחלקו בשאלה האם התוספת הינה על גבי היום או שמא חלק מן היום ממש²⁴
 ג. חיוב נשים בתוספת שבת :

נראה שיש השלכה נוספת לחקירות שהעלנו והיא בדבר המחלוקת שאנו מוצאים בשאלת חיוב
 הנשים בזמן התוספת.

בגמרא בכתובות אנו מוצאים את דברי התוספות שם²⁵ :

אע"ג דאמר במ"ק 'ושמחת בחגך' - ולא באשתך, דאין נושאין נשים בחולו של מועד משום
 דאין מערבין שמחה בשמחה. ודרשה גמורה היא כדאמר בחגיגה דהוי מדאורייתא, איכא
 למימר דהכא איירי שעה אחת לפני יו"ט שהוא כיו"ט לענין מלאכה דתוספת דאורייתא
 ובטילה באותה שעה מן המלאכה אי"נ כשמסרה האב לשלוחי הבעל או נשואין בלא סעודה,
 אע"ג דאמר בהחולץ דנשואין בלא סעודה איכא שמחה לא חשיבא שמחה כולי האי שיהא
 אסור לישא ביו"ט מטעם זה.

מן התוספות עולה בפשטות שאף נשים חייבות בדין תוספת שבת.

לעומת זאת כותב המנחת חינוך²⁶ :

והנה תוספת זו גם נשים חייבין, וזה מבואר בהדיא בסוכה ד'האזרח' מרבי נשים שחייבין
 בתוספת. והנה לכאורה, להסוברים שבכל יום קודש חייבים בתוספת מהלימוד 'תשבותו' וכי'
 אפשר דבשום תוספת אין הנשים חייבות כי לא מצינו ריבוי לחיוב רק גבי יום הכיפורים
 דאיכא ריבוי ד'האזרח', או לדעת הטור כפי הנראה מבית יוסף סימן רס"א דלית ליה תוספת
 לשבת ויום טוב רק ביום הכיפורים בסימן תר"ח אית ליה תוספת אף לענין מלאכה, ואם כן
 נשים פטורות דלית שום ריבוי ד'אזרח' כי 'האזרח' גבי עינוי כתיב, וכן הוא בלשון הגמרא
 דסוכה לא נצרכה אלא לתוספת עינוי סלקא דעתך דאימעט מעונש ומאזהרה אמעטי נמי
 מתוספת כתב האזרח, נראה דזקא לתוספת עינוי אבל תוספת מלאכה אין לנו שום ריבוי, אם
 כן להשיטות הנ"ל אף דבכל יום קודש תוספת דאורייתא מכל מקום נשים פטורות, והנה
 לבר דברים אלו צריך אריכות גדול ובאתי רק לעורר.

אף את המחלוקת הזו ניתן לבאר שתלויה בשני המישורים בתוספת שבת. הארכת גוף השבת
 לעומת תוספת חיצונית על עיקר שבת²⁷.

לאחר שדנו במקורות התלמודיים והחקירות היסודיות, נפנה לשיטת רב אחאי גאון
 שמתייחדת מכמה פנים, ועשויה לסייע לנו אף לאחר מכן בהבנת שיטת הרמב"ם.

24. לגבי תוספת שבת כתב בעל ה"שרידי אש" בתשובה ה"ב סימן כ' זה לשונו: "ובכלל ענין תוספת
 שבת אינה הארכת יום השבת לפנים ולאחור אלא זו היא מצוות עשה מיוחדת להוסיף מן החול על
 הקודש". ועיין עוד בש"ת "מנחת יצחק" ח"ד סימן ק"א שדן בזה ואכמ"ל. ואילו ר' צדוק כתב
 בקונטרס שביתת השבת עמוד 94: "ולפי זה נראה ודאי דמצוות התוספת היא בכלל גוף מצוות
 השביתה ואף התוספת בכללה ולא אמעוט אלא מאזהרה ועונש. ואפילו דלפי זה אמת שיהיה בו
 מ"ע אבל היינו מ"ע דשבת ויר"ט עצמו ולא מצווה נוספת".

25. כתובות מ"ז ע"א, ד"ה "דמסר".

26. מצוה ש"ג ס"ק ט'.

27. ועיין בש"ת "ביע אומר" אר"ח סימן כ"ט ד"ה "ואז".

שיטת רב אחאי גאון

את שיטת רב אחאי גאון אנו מוצאים בשני מקומות שונים.
במקום הראשון כותב רב אחאי גאון²⁸:

כל מקום שנאמר שבות מוסיפין מחול על הקודש, כגון שבתות ויום הכיפורים וימים טובים.

ובמקום אחר כתב²⁹:

נאמר כאן (בענין שמיטה) שבת, ונאמר במעשה בראשית שבת - מה להלן היא אסורה, לפניה ולאחריה מותרין, אף כאן היא אסורה לפניה ולאחריה מותרין.

הסתירה שבדבריו בולטת לכל מתבונן, ובעצם היא גופא הסתירה שבין הגמרות. אולם, בניגוד לגמרות, בנידון דידן פה אחד אמרן, פוסק אחד פסקו, וצריך לנסות וליישב את המקורות. תחילה נביא את תשובתו של הנצי"ב מוואלז'ין בביאורו³⁰:

לשון זה ישנו גם בכתב יד ויבאר לפנינו... ומקודם יש לבאר לשון הברייתא המובא בגמ', וי"ט מנין ת"ל יתשבתו שבתות מניין תלמוד לומר 'שבתכם' הא כיצד כל מקום שנאמר שבות צריך אתה להוסיף מחול על הקודש. הכי הנוסחא ביומא דפי"א... ומהרא"ש ורש"ל בביאורי סמ"ג טרחו ליישב היאך אפשר לרבות יו"ט קודם שבת, ולא אחד בהם ז"ל שלח יד להגיה ת"ו... אבל באמת נוסחא זו יפה וברה ומוכרחת, שהרי הא דמסיק התנא הא כיצד חו' פי התוסי ברה"ש דאתי לרבות שביעית, והכי מוכרח שם, לי"מ לפי ר"ת בד"ה ור"י דהא דמקשה הגמ' ור"י מוסיפין מחול עה"ק מני"ל קאי על שביעית ולענין תוספת שלאחר שביעית וע"ז מביא הגמ' הברייתא. הרי מבואר כתו' דכל מקום שנא' שבות קאי על שביעית, אלא דקשיא טובא היאך אתרבי שביעי' מיו"ט דחמור בלי"ט מלאכות. אלא כך הענין דדריש מתשבתו אפי' יו"ט, ואח"כ כתיב 'שבתכם' דמשמע שבת בראשית ומשום הכי מקשה התנא הא כיצד, פי היאך אפשר לרבות שבת בראשית אחר יום טוב אלא כ"מ שנאמר שבות היינו שביעית שנקרא שבת לה'. זה פירש הברייתא במקומה. ועתה נשוב לדברי רבינו, וזה מובן דנוסחת רבינו אינו מנוסחת הברייתא, והלשון מוכיח, אלא רבינו היסב דרשה ד'שבתכם' בא"א ממה ששנה התנא ונימוקו עמו שהרי קיי"ל במ"ק ד"ד א' דר"ג ובי"ד גמרי שבתון שבתון משבת בראשי דהיא אסורה ולפני ולאחריה מותרין, ואע"ג דלשבת ויו"ט ס"ל לרבינו דקיי"ל דיש תוספ' מה"ת וכפי אשר ביארנו יפה בסי' קי"ב דמפרש הא דקאמר במ"ק לפני ולאחריה מותרין היינו שאין לו שיעור מסוים כמו בעינוי דיוה"כ אלא רגע א' די מה"ת, או לענין שאין בו עשה גמור כמו בתוספת ענוי דיוה"כ לא איצטרך ג"ש שבתון, דמהיכי תיתי שיהא חמור שביעית משבת ויו"ט, ולא איצטרך למעט שביעית שאין לה תוספת כלל, וא"כ שבתכם מיותר כמש"כ, משי"ה בא רבינו דריש 'שבתכם' בא"א מהברייתא, והיינו דתשבתו דכתיב אחר עד ערב דהיינו לאחריו בא ללמד לתוספת שבת ויו"ט לאחריו.

על פי דבריו מעיון במקור תוספת דין שבת ביומא וההשוואה לדברי רב אחאי גאון מתברר שישנה לרב אחאי גאון גירסה שונה במקצת מהגירסה המקובלת בדפוסים שלנו.

28. שאלתא קס"ז.

29. שאלתא ק"ב.

30. העמק שאלה על שאלתא ק"ב.

בגמרא ביומא מופיעה הדרשה באופן הבא :

יועניתם את נפשותיכם בתשעה לחודשי... אין לי אלא יום הכיפורים, **שבתות** מנין? ת"ל: **יתשבתו**, אין לי אלא שבתות, יו"ט מנין? ת"ל 'שבתכם', הא כיצד? כל מקום שנאמר שבות, מוסיפין מחול על הקודש.

ואילו גירסת רב אחאי גאון הינה :

ימים טובים מנין? ת"ל 'יתשבתו', מנין שמקדימין ליה ומאחרין ומפיקין ליה? ת"ל 'שבתכם', הא כיצד? כל מקום שנאמר שבות מוסיפין מחול על הקודש כגון שבתות ויו"ט ויו"ט.

הנצי"ב מקשה על גירסת רב אחאי גאון מכמה פנים :

א. לשון "מנין שמקדימין ליה ומאחרין ומפיקין" קשה.

ב. מהיכן לומדים דין תוספת שבת?

על פי הסברו של הנצי"ב לשיטת רב אחאי ישנו דין תוספת בשבת, ביום טוב וביום כיפור ולא בשמיטה, בניגוד לנוסח האמור בברייתא.

ולכן סובר הנצי"ב לבאר כי **בשאלתא קי"ב** עוסק רב אחאי בדין תוספת שמיטה ולכן שם דעתו שאין תוספת. מה שאין כן, **בשאלתא קס"ז**, שבה דן רב אחאי בשבת יום טוב ויום כיפור - ושם לדעתו ישנה תוספת.

ועל לשונו של רב אחאי בשאלתא קי"ב שאין תוספת לשבת, מתרץ הנצי"ב :

א. לענין שבת אין לתוספת שיעור מסוים אלא די במשהו מן התורה.

ב. במקום מצוה מותר לעשות מלאכה בזמן התוספת, ולכן זה נקרא שמותר לעשות עקרונית בזמן זה מלאכה.

דברי הנצי"ב קשים מכיוון שאם אכן סובר רב אחאי שיש דין תוספת שבת הביטוי ש"לפניה ולאחריה מותרין" אינו עולה בקנה אחד עם דעתו, גם על פי ההסבר שדי ברגע אחד, שכן סוף סוף יש צורך ולו ברגע אחד של שביתה ממלאכה קודם השבת, ואזי "לפניה אינם מותרים".

אשר על כן נראה אולי להציע הסבר נוסף בדעת רב אחאי גאון והוא בהתבסס ראשית על עיון בנוסחת רב אחאי גאון בשאלתא קי"ב :

אמר ר' יוחנן מאי טעמא דבי רבי? נאמר כאן שבת ונאמר **במעשה בראשית** שבת מה להלן...

ובהשוואה לאמור בנוסחא שלפנינו בגמרא :

מאי טעמא? גמר שבת שבת **מראשית**.

יש מקום לעניות דעתי לעמוד על השוני בנוסחת רב אחאי גאון ושמה משם ניקח ליישב את הסתירה בדבריו. נשוב בעזרת ה' לענות על הקשיים בדברי רב אחאי גאון בהמשך דברינו.

שיטת הרמב"ם

בסוגיית תוספת שבת תופס הרמב"ם מקום נכבד, בשל העובדה שאין הרמב"ם מציין דין זה. נביא בקצרה את הקושיות המובאות בנושאי הכלים על הרמב"ם, את תירוציהם, ונסה להציע דרך נוספת לפיתרון.

נביא תחילה את לשון הרמב"ם בשני מקומות שונים³¹ :

כשם ששבות מלאכה בו בין ביום בין בלילה כך שבות לעינוי בין ביום בין בלילה, וצריך להוסיף מחול על הקדש בכניסתו וביציאתו שנאמר: יעניתם את נפשותיכם בתשעה לחדש בערב, כלומר התחיל לצום ולהתענות מערב תשעה הסמוך לעשירי, וכן ביציאה שוהה בעינוי מעט מלילי אחד עשר סמוך לעשירי שנאמר מערב עד ערב תשבתו שבתכם.

הנודר שיצום בשבת או ביום טוב חייב לצום, שהנדרים חלות על דברי מצוה כמו שבארנו, וכן הנודר שיצום יום ראשון או יום שלישי כל ימיו ופגע בו יום זה והרי הוא יום טוב או ערב יום הכפורים הרי זה חייב לצום ואין צריך לומר ראש חדש, פגע בו חנוכה ופורים ידחה נדרו מפני הימים האלו הואיל ואיסור הצום בהן מדברי סופרים הרי הן צריכין חזוק וידחה נדרו מפני גזירת חכמים.

קושיות בשיטת הרמב"ם

- א. צריך עיון אמאי הרמב"ם פוסק את דין תוספת יום כיפור בזמן שאין הוא כותב את דין תוספת שבת? והלוא שניהם נלמדים מאותה סוגיא ביומא?
 - ב. על פי הרמב"ם בנדריים המשווה בין יום כיפור ליום טוב לעניין אכילה, ומשמע שהרמב"ם פוסק כרב אחא מדיפתי במסכת יומא שיש חובה לאכול בתשיעי ולפי זה יוצא שהרמב"ם פוסק כשתי ברייתות חלוקות: א. שיש תוספת יום כיפור. ב. שיש חובה לאכול בתשיעי. וקשה שהרי שניהם נחלקו בדרשת אותו פסוק.
 - ג. בתוספת יום כיפור מוכח מן הגמרא בפשטות שהינה מדאורייתא, וקשה על הרמב"ם שסובר שישנו דין תוספת רק לעינוי ולא לאיסור מלאכה.
- על שיטת הרמב"ם נכתבו תירוצים רבים, ואנו נציין רק מספר קטן מהם.

שיטת ה"מגיד משנה"³²

- המגיד משנה רוצה לומר כי הרמב"ם פוסק כדעת התנא ד"עצם עצם" ביומא ולשיטת תנא זה ישנה תוספת יום כיפור רק בעינוי בלבד. לענין תוספת שבת פוסק הרמב"ם כדעת רבי עקיבא במסכת ראש השנה, שאין תוספת שבת, שכן הכלל הוא ש"הלכה כרבי עקיבא מחבירו".
- בשיטתו התקשו רבים ונציין מספר קשיים:
- א. אם הרמב"ם פוסק כתנא ד"עצם עצם" הרי שאינו לומד כלל דין תוספת מחול על הקודש, ולכן לרמב"ם לא היה צריך להיות גם תוספת יום כיפור כלל.
 - ב. הכיצד פוסק הרמב"ם בניגוד לרוב הפוסקים בדין תוספת שבת ובעיקר כנגד רבו, הרי"ף³³.

31. הלכות שביתת עשור פ"א ה"ו; הלכות נדרים פ"ג ה"ט.

32. דבריו מובאים בהלכות שביתת עשור פ"א ה"ו.

33. בענין ההיצמדות של הרמב"ם לפסקי רבו, ראוי להביא את דברי הרמב"ם עצמו בשו"ת "פאר הדור" בתשובה קמ"ב: "ואמנם מה שזכרת מהליכתך לבלל כבר הרשתין שתפתח מדרש ותלמד תורה עם ההתמדה והשקידה על עיון החיבור (היד החזקה) ולא תתעסק כי אם בהלכות הרב (הרי"ף) ותעריכו אותו עם החיבור, וכשתמצאו מחלוקת בדבר תדעו כי עיון התלמוד יורה אתכם זה, וכשתסתכלו ותעינו במקומו ותמצאו האמת".

גם הלחם משנה מנסה לתרץ את שיטת הרמב"ם בכיוון דומה ועל כן לא נפרטו להלן. בכיוון שונה מנסה לתרץ הרידב"ז.

שיטת הרידב"ז³⁴

הרידב"ז מנסה לומר, בניגוד לנושאי כלים האחרים, שלרמב"ם יש דין תוספת יום כיפור גם בעינוי וגם במלאכה, ואף לשיטתו יש לרמב"ם דין תוספת שבת ויום טוב. ומה שלא כתב זאת הרמב"ם בפירוש זה מפני שהרמב"ם היה סבור שנלמד דינים אלו בקל וחומר מתוספת עינוי ביום כיפור שהוא בכרת ואילו בשבת דינו מיתה בידי אדם. תירוץ זה קשה מהסיבה הפשוטה כדברי הרמב"ם³⁵:

ראיתי גם כן שאתבר חיבור יכלול כל דיני התורה ומשפטיה עד שלא יהיה דבר חסר ממנו...
ושלא אביא בו כי אם הלכה פסוקה, ושיהיה החיבור ההוא כולל כל דיני תורת משה מה שצריך בזמן הגלות ומה שאיננו צריך... ואשלים בו כל מה שהתאמת והתברר ממאמרי התורה עד שלא יחסר שום שאלה צריכה שלא אזכרה.

אם כן ברור מדבריו שאין תירוץ הרידב"ז, שכוונת הרמב"ם שנלמד הלכות אלו בקל וחומר, תואם את כוונת הרמב"ם בחיבורו "משנה תורה".

שיטת ה"משנת יעב"ץ"³⁶

המשנת יעב"ץ רוצה לדייק בדברי הרמב"ם שכתב במקום אחד³⁷:
מצוות עשה לשבות ממלאכה בעשור לחודש השביעי.

ומיד לאחר מכן כתב³⁸:

מצוות עשה אחרת יש ביום הכיפורים והיא לשבות בו מאכלה ושתייה שנאמר: יתענו את נפשותיכם.

ויש לדייק, מדוע שינה בהלכה ד' וכתב: "יום הכיפורים" מלשונו בהלכה א' שם כתב: "בעשור לחודש השביעי".

לצורך הענין חוקר המשנת יעב"ץ בדין תוספת שבת ויום כיפור האם היא הארכת קדושת השבת ויום כיפור או שמא תוספת עצמית³⁹. לאור חקירה זו רוצה המשנת יעב"ץ לבאר את השוני בלשון הרמב"ם ולומר שלדעת הרמב"ם אין תוספת יום כיפור הארכת היום אלא שלענין עינוי ישנו לימוד מיוחד להחיל את קדושת יום כיפור באופן עצמי גם על התוספת בתשעה לחודש. ומוכח מן הגמרא ביומא שיסנה התייחסות שונה לעינוי בעצם היום מלעינוי בזמן

34. דבריו מובאים בהערות הרב קאפח על הרמב"ם לעיל.

35. הקדמה למשנה תורה.

36. משנת יעב"ץ חלק א"ח סימן כ"ט.

37. שביתת עשור פ"א ה"א.

38. שם, ה"ד.

39. עיין לעיל מה שדנו בחקירה זו.

התוספת, שעל עצם היום ישנו עונש כרת, מה שאין כן על עינוי בזמן התוספת שם אינו ענוש כרת על ביטולו.

אולם לגבי מלאכה, שם אין תוספת כלל ולכן ציין הרמב"ם את התאריך לומר לך שהאיסורים חלים עם היכנס התאריך של יום הכיפורים על פי לוח השנה. ואילו בתוספת עינוי נקט לשון "יום הכיפורים" לומר שישנה תוספת של קדושת יום כיפור שמתוספת גם על התשעה בחודש. באופן שנכתב לעיל מתרץ הרב ז'ולטי את ההבדל בין עינוי לאיסור מלאכה ביום הכיפורים לשיטת הרמב"ם.

על דבריו נראה שיש לדון בכמה פנים :

- א. סוף סוף עדיין לא מבואר מדוע יש חלוקה בין עינוי לבין איסור מלאכה ביום הכיפורים.
- ב. מדוע לשיטת הרמב"ם יש הבדל בין היכולת והצורך להוסיף ביום הכיפורים מחול על הקודש, לבין שבת שם אין הוא מציין דין כזה.
- ננסה להעמיק את מבטינו בדין תוספת שבת בהתייחס לשבת ולמועדים, ודרך מבט זה ניישב את שיטת רב אחאי גאון ואת שיטת הרמב"ם.

תוספת שבת ויום טוב – ניסיון ליישוב התמיהות

על מנת לעמוד על נקודת תוספת שבת ויום טוב נבחן תחילה את הפסוקים המצווים אותנו על השבת.

בספר שמות נאמר⁴⁰ :

זכור את יום השבת לקדשו. ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך. ויום השביעי שבת לה' אלהיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך עבדך ואמתך ובהמתך וגרך אשר בשערך. כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בס וינח ביום השביעי על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו.

ואילו בספר דברים⁴¹ :

שמור את יום השבת לקדשו כאשר צוך ה' אלהיך. ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך. ויום השביעי שבת לה' אלהיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך ושורך וחמרך וכל בהמתך וגרך אשר בשערך למען ינוח עבדך ואמתך כמוך. וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויצאך ה' אלהיך משם ביד חזקה ובזרע נטויה על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת.

מההשוואה בין שני המקורות עולים מספר הבדלים. לצורך מאמרנו נציין שניים מהם :

- א. בספר שמות אין ציווי על המנוחה לעומת האמור בספר דברים.
- ב. בספר שמות הטעם לשבת הינו זכר למעשה בראשית ואילו בספר דברים הטעם הינו זכר ליציאת מצרים.

ובאמת בדברי ספר החינוך אנו מוצאים איזכור לשני טעמים אלו⁴² :

40. כ', ז'-ל'.

41. ה', י"א-י"ד.

42. ל"ב. וזו אף לשון הרמב"ם בספר מורה נבוכים, חלק ב' פרק ל"א, עיין שם.

ובמנוחתינו בשביעי זכר לנו בחידושו של העולם... ומלבד זכירת חידוש העולם יש בו זכירת נס מצרים. שהיינו עבדים שם ולא היינו יכולים לנוח בעת חפצנו במנוחה. והאל הצילנו מידם וצונו לנו בשביעי, ועל כן זכר במשנה תורה זה השורש השני שיש לנו במנוחה.

ומעניין לציין שבספר שמות, שם השבת הינה זכר למעשה בראשית, נעדר הציווי למנוחה. מה שאין כן בספר דברים שם מצוי הטעם של זכר ליציאת מצרים, ושם גם מופיע ענין המנוחה. ואולי ניתן לומר שהא בהא תליא. כפי שאמרנו לעיל יש לחקור בדין תוספת שבת - האם הינה תוספת עצמית או הארכת קדושת השבת.

והנה לענין הארכת השבת נראה שישנה בעייתיות מסוימת שכן הארכת השביתה ממלאכה, "גוזלת" לכאורה, את הציווי על המלאכה בששת הימים עוד קודם הזמן כפי שמצינו באבות דרבי נתן⁴³:

ועוד היה רבי אליעזר אומר: גדולה היא מלאכה, שכשם שנצטוו ישראל על השבת כך נצטוו על המלאכה, שנאמר: 'ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך'.

אם כן כיצד אנו מקדימים את המנוחה על חשבון עשיית המלאכה, אם ברצוננו לזכור את מעשה בראשית בשבת.

נמצאנו למדים במעשה בראשית את הפך הדברים שכן הבאנו כבר לעיל את דברי רשב"י⁴⁴: "הקב"ה שהוא יודע רגעיו ועתיו ושעותיו, נכנס בו כחוט השערה". אם כן על פי האמור במעשה בראשית אין מקום לתוספת שבת חיובית של הארכת המנוחה ואיסור המלאכה, אלא רק תוספת דיעבדית שנובעת כתוצאה מחולשת האדם. ולכן נראה שבספר שמות העוסק בזכירת מעשה בראשית לא מובא הציווי על השביתה ממלאכה. לעומת זאת, בספר דברים שם הדברים עוסקים בזכירת יצאת מצרים אין מניעה אם כן להאריך בתוספת חיובית את מנוחת וקדושת השבת ואיסור המלאכה, ואכן שם הדברים מובאים.

ענין נוסף שעלינו לבאר במהות התוספת הינו היחס שבין יום טוב לשבת ויום כיפור ובמיוחד לאור ההבדל בדעת הרמב"ם. הבדל ידוע ויסודי בין השבת ליום טוב הינו דברי הגמרא⁴⁵:

'מקדש ישראל והזמנים - ישראל דקדשיהו לזמנים.

לעומת הגמרא האומרת ביחס לשבת⁴⁶:

'מקדש ישראל והשבת והזמנים' אמר ליה: אטו שבת ישראל מקדשי ליה והא שבת מקדשא וקיימא אלא אימא מקדש השבת ישראל והזמנים.

וביחס להבדל בין שבת ליום טוב כתב הרב חרל"פ זצ"ל⁴⁷:

זהו ההבדל שבין שאר מצוות למצוות השבת שהיא העוז והתפארה לישראל, שממנו יתד, ממנו פנה לכל המעלות הטובות שלמקום עלינו, שאר מצוות הם נובעים מקדושתן של ישראל

43. נוסחה ב' פרק כ"א.

44. בראשית רבה פרשה י', ט'.

45. ברכות מ"ט ע"א.

46. ביצה י"ז ע"א.

47. מכתבי מרום עמוד נ"ז.

ישראל דקדשינהו לזמנים, שעל ידם, על ידי מה שישראל מקיימים אותם, משתכללת ההויה, מתוספת ומתברכת, והם התשלומין שהננו משלמים לקב"ה בעד טובו וגמולו. שעל כן הם גם בבחינת מכירה וליקוחין, כי הם מבחינה שאחרי ההתהוות ויצירת ההויה ויצירתן של ישראל, אבל שבת היא מבחינת עצם ההתהוות והיצירה, 'שבת קביעא וקיימא' והוא עצם העוז שנוצרו בו ישראל עם קדושו, נגד זה אין שום תמורה, ועל כן השבת אינה מתנה מתאימה אלא לישראל, הגנוזה מאז בגנוזי עליונים - 'מתנה טובה יש לי בבית גנוז ואני מבקש ליתנה לישראל'.

על בסיס האמור כי השבת הינה קביעא וקיימא העיד ר' צדוק על רבו שאמר⁴⁸:

ונהירנא דשמעתי ממורי הקדוש ז"ל שאמר בישוב תמיחת התוספות הנ"ל לדעתו בשבת ליכא עשה ונתן טעם לדבר דרק יום טוב דישראל מקדשיה ליה שייך גביה ציווי מצוות עשה על השביתה אבל שבת קביעא וקיימא לא שנא גבי ציווי מצוות עשה עד כאן תוקף דבריו כפי מה שיצאו מפיו הקדוש בקיצור נמרץ ולא ביאר יותר.

לפי זה אם כן יש מקום להבין את עצם היכולת להוסיף על השבת והקושיא קשה עוד יותר לשיטה הסוברת שהתוספת ענינה הארכת קדושת השבת, שהרי השבת קביעא וקיימא. כמובן, ששאלה זו אינה קיימת ביום טוב, שכפי שהראנו עד כה תלוי בקדושתם של ישראל. על מדוכה זו ישבו רבים מגדולי החסידות ונביא מדברי ה"בני יששכר"⁴⁹:

והנה אמרו"ל במדרש בראשית 'נמלך בנשמותים של צדיקים תחלה'. הכוונה נראה לי דהנה ה' יתברך רצה לברוא עולם הניסיון והבחירה שיהיה כל הפעולות והמעשים נעשים כפי מעשה התחתונים הכל על ידי איתערותא דלתתא. הנה היה בהכרח שגם בראשית הבריאה יהיה איתערותא דלתתא, כי היסוד הוא שורש הכל. האיק היה הדבר באפשרי הרי לא היה אלא הוא ושמו בלבד? עיי"כ ישראל עלו במחשבה 'בראשית' - בשביל ישראל שנקראו ראשית. הנה כביכול שיער בחכמתו יתברך שמו איך שיהיה לו תענוג מעבודת ישראל בכל זמן ועמד אחר הבריאה, ובפרט מעבודת הצדיקים בכל דור ודור, ואצלו יתברך שמו שוין עבר ועתיד, הנה היה כביכול אצלו כבר עומדים ישראל בצדקתם ועובדים עבודתם. וזה היה מספיק לאיתערותא דלתתא, הגם שהצדיקים ומעשיהם לא יצאו עדיין אל הפועל. כיון שהיו מוכנים לצאת אל הפועל, זה היה כעין בחינת איתערותא דלתתא, וזה מה שכתב 'מחשבתן של ישראל קדמה למעשה בראשית'. וזה שאמר הכתוב: 'המה היוצרים יושבי נטעים עם המלך במלאכתו'. וזה שרמזו חז"ל בחכמתם. 'נמלך בנשמותיהם של צדיקים תחלה' - הנה לפי דבריהם הנ"ל הנך רואה מעשה בראשית היה בלי איתערותא דלתתא כי אדם אין, אבל ההכנה שהיו ישראל מוכנים לצאת ולהוציא מעשיהם הטובים אל הפועל בכל דור ודור היה כעין איתערותא דלתתא. ותתבונן לפי זה מה שכל אחד ואחד מישראל עושה איזה מצוה כעת מניח תפילין ומתעטף בציצית. זה היה במעשה בראשית בבחינת איתערותא דלתתא. ומעתה תבין בשגם שבת פעולתה בעליונים בלי איתערותא דלתתא - כמו מעשה בראשית, אבל על כל פנים ההכנה שמכניס את עצמם ישראל לפעולת השבת, בתוספת שבת, היא דמיון איתערותא. כיון שאנחנו מוכנים להוציא פעולתנו מן הכח אל הפועל, וגם כן אנחנו מצויים לכין הפעולות ביום השבת, הגם שנעשה הדבר שלא על ידי מעשינו, שעל ידי כן מועיל ההכנה

48. קונטרס שביתת שבת, בתוך "פרי צדיק" עה"ת לספר בראשית, עמוד 67.

49. מאמר קידוש שבת דף ח' ע"ב.

שהיה בנו בכח. כי אלו לא נצטוונו לכון שום דבר, לאיזה דבר היתה ההכנה, והרי לא היינו מוכנים לזה. הבן היטב כי דבר עמוק הוא, ותתבונן היטב כי שבת הוא זכר למעשה בראשית, דומה בדומה.

אם כן תוספת שבת הינה איתעררותא דלתתא של בני ישראל הקודמת לשבת שהינה קביעא וקיימא, דוגמת בריאת העולם שהיה כולו מרצון של הבורא יתברך, והקדים לכך היוועצות, כביכול, בנשמות הצדיקים על מנת שגם בריאת העולם תהיה דוגמת העולם שבו הדברים מתחילים מן האדם אל הבורא.

ובאמת לעתיד לבוא מתגלה כח ישראל במלא עוזו ביכולתם לקדש גם את השבת כדברי הרב חרל"פ⁵⁰:

אף על פי שהשבת קביעא וקיימא... בכל זאת יש גם בשבת ענין של ישראל דאקדשינהו לשבתות, כמו שאמרו על המועדים ישראל דקדשינהו לזמנים. באור הדברים - שהנה בפרשת כי תשא... נאמר קודם הציווי על המשכן ואחר כך הציווי על השבת, ואילו בפרשת ויקהל, כאשר הגיד זאת לבני ישראל, הקדים את ענין השבת לעשיית המשכן. טעם הדבר כי ענין השבת הוא רז הדבקות האחדותית העליונה, שהקבי"ה מתאחד כביכול עם ישראל עם קדושו באחדות גמורה ונפלאה כזו באופן שלא יעבור שום זר בתוכם... כמו כן יום השבת הוא הבדלת הפנימי, בו שוכן הקבי"ה בתוך לבו של כל אחד אחד מישראל. אהבתו של הקבי"ה לישראל עמו היא בלתי גבולית, ובכל מצב בו הם נמצאים איננו זז מלחבנו, ואפילו בשעה שמכעיסין וממרים לפניו... אלו שתי ההתאוות הן סוד שתי השבתות, שאלמלי משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלין, שבת של הקבי"ה ושבת שלנו. ולכוונת שבת שלנו אנו מקדשים את השבת, ועל זה נאמר זכור את יום השבת לקדשו, לקדשו מצדנו, להתאוות ולחשוק אחרי גלויו של הקבי"ה. נמצא שיסודו של זכור, זה, הוא להתמלא באהבה מוחלטת, לא ישאר שום נים שבלב שלא יהיה קשור ואחוז ודבוק בדבקות ממש באור אלקים חיים.

נחזור כעת לדעת רב אחאי גאון. על פי הדיוק שדייקנו בדבריו ניתן לומר שהחלוקה בין השאילתות הינה כזאת:

בשאילתא קי"ב - שם רב אחאי גאון דן בהשוואה בין השמיטה לשבת בראשית באמת אין מקום לתוספת שבת, שכן במעשה בראשית הקדוש ברוך הוא כילה עתיו ורגעיו, והשבת הינה "קביעא וקיימא", ואף השמיטה ענינה "כי לה' כל הארץ" דומיא דמעשה בראשית. לכן שם ההבנה כי אין מקום לתוספת שבת ולכל הפחות חיובית.

אולם בשאילתא קס"ז משווה רב אחאי גאון בין השבת ליום טוב, שם ודאי במערכת יום טוב שהוא זכר ליציאת מצרים, שם נצטוונו על "החודש הזה", שממנו אנו למדים שהם מתקדשים על ידי עם ישראל, ולכן יש מקום לתוספת יום טוב וממילא גם לתוספת שבת על פי מה שהסברנו.

50. "מי מרום" כך ר"ג על התפילה, עמוד קע"ה-קע"ו.

סיכום

במאמר זה ניסינו לפרוס את היריעה במעט בנושא תוספת שבת.

בחנו את המקורות התלמודיים השונים, השונונו ביניהם והבאנו את תמצית דברי הראשונים המרכזיים. בחנו את נקודות החקירה המרכזיות והנפקא מינות העולות מהן. דנו ביתר אריכות בדברי בעל השאלות ובשיטת הרמב"ם על נושאי כליו. ולבסוף ניסינו לדלות מעט מפנימיותה של תורת החסידות ולאור זה לכוון לאמיתתה של תורת אמת בשאלות השונות שהעלנו במאמר.

במאמר זה לא נגענו בשיעור התוספת ומקור חיובה – מדאורייתא או מדרבנן - יתן לחכם ויחכם עוד'.